

РИМСКИ МОДЕЛ ПОРОДИЧНОГ ПРЕДУЗЕТНИШТВА

ROMAN MODEL OF FAMILY BUSINESS ENTERPRISE

Мирјана Богуновић¹

Сажетак:

Породично предузетништво се развија на основама непосредног заступања које је претор омогућио кроз систем адјектицијских тужби. Адјектицијске тужбе, нарочито инститорна, ексерцииторна и тужба на основу јусума, пружају рјешења за компанијско пословање која би и данас била примјењива. Питање обима одговорности господара посла, у чијој улози се најчешће налази отац породице и ограничење, односно искључење одговорности је ријешено својствено правилима римског права о заступању и породичном имовинскоправном режиму.

Кључне ријечи: *Filii familias. Pater familias. Заступање. Actiones adiecticiae qualitatis. Praepositio. Iussum*
ЈЕА класификација: L 31

УВОД

Коријени породичног предузетништва се називу већ у периоду класичног права, када се кроз адјектицијске тужбе² ствара правни оквир

¹ Мастер права, Виши асистент Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, m.bogunovic@pravobl.org

² Wacke, A.. (1997). *Le azioni adiectitiae. Nozione formazione e interpretazione del diritto dall'eta romana alle esperienze moderne ricerche dedicate*. Napoli: AF. Gallo 2, 585.; Cerami, P., Petrucci, A.. (2002). *Lezioni di diritto commerciale romano*, Torino; Andreas, W.. (1996). *Alle origini della rappresentanza diretta: Le azioni adiectitiae*, *Estudios de Derecho Romano y moderno en cuatro idiomas*, Madrid; Wacke, A.. (1994). *Die adjektizischen Klagen im Überblick*, Erster Teil: Von der Reeder- und der Betriebsleiterklage zur direkten Stellvertretung, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 111, Goettingen; Chiusi, T. J.. Zum Zusammenspiel von Haftung und Organisation im römischen Handelsverkehr: *Scientia, voluntas und peculium in D.14.1.1.19-20*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 124, Goettingen, Solazzi S., *L'età dell' "actio exercitoria"*, *Scritti di Diritto Romano*, IV, Napoli, 1963, Buckland W. W., *The Roman Law of Slavery*, Cambridge, 1908.

за ефикасно дјеловање породичног предузећа. Римска породица кроз промјену привредне структуре друштва доживљава и своју економску трансформацију. Од аутаркичне, затворене заједнице римска породица постаје отворена, овлашћујући све своје чланове да правно послују. Постојећи правни поредак, створен кроз законе и устаљене обичаје не подржава динамично пословање и тражи нова рјешења која обезбјеђују пуну ефикасност правним пословима закљученим преко потчињених лица. Основни недостаци заступања породичних интереса јесу ригидна правила римског права по којима потчињена лица могу побољшати положај свог патерфамилијаса али га не могу погоршати (D.50.17.133). Претор је направио низ интервенција којима је исправио или бар ублажио ригидност правила цивилног права. Како је римски отац породице био финансијски суверен, било је потребно дисперзовати финансијску власт на остале чланове породице.

ПРАВНИ И ПРИВРЕДНИ ОДНОСИ КРАЈЕМ РИМСКЕ РЕПУБЛИКЕ

Деперсонализација правних послова у римском праву се одвијала унутар породичне заједнице, тачније између лица која су припадала власти истог патерфамилијаса. Римски менаџери се регрутују из реда потчињених лица, било да су робови или синови породице, женског или мушког пола. Основна идеја на којој је изграђено римско привредно право јесте да се раздвоје власник и менаџер, односно да менаџер предузимајући послове поступа у интересу власника, а да власник пружа осигурање извршења обавезе, било неограничено путем своје личне имовине, било ограничено пекулијумом- издвојеном имовином до одређене висине.

Римско предузетништво се развија највише у области трговине. Копнена трговина у Риму се развила далеко прије него поморска трговина, али није добила значајан замајац све док се нису отворили путеви према Средоземљу. Послије Пунских ратова, када Рим званично преузима примат у трговачким пословима од Картагине и након пада Делоса под власт Римљана, римска трговина достиже свој зенит. Римљани граде луку Остију у коју пристижу бродови крцати робом из свих дијелова свијета. Увози се жито из Африке, луксузни предмети из удаљених дијелова свијета. Уз трговину се развија и банкарска дјелатност јер сада долази до концентрације великог износа новца у Риму. Витешки слој радо прихвата новонастале пословне прилике и спремно учествује нарочито у поморској трговини јер она доноси велики профит. Правни послови високог ризика су изузетно примамљиви јер подразумевају

релативно мала улагања а нарочито високе профите. На такве услове пословања нису имуни ни римски нобили који због достојанства свог положаја не могу директно да се укључе у пословне трансакције али ће преко себи потчињених лица, робова и синова, прибирати високе приходе. На тај начин долази до оснивања великог броја компанија, јер сваки пословни подухват захтјева себи својствену организацију. Оснивањем великог броја компанија принципал ограничава своју одговорност и смањује ризик пословања. Суштински, највећи проблем који се јавља у вези са пословањем посредством другог лица јесте питање утуживости обавеза које је потчињени предузео. Ако треће лице ступа у правне односе са лицем које нема правни капацитет јер је роб или је у питању син који није солвентан у висини обавезе коју је преузео, онда се поставља питање ефективности таквих обавеза које су наплативе али нису утуживе. Систем адјектицијских тужби управо штити интересе трећих лица која послују са потчињеним лицима која манифестују вољу свог господара и који не могу остварити своје уговорне интересе непосредно од уговорног партнера, већ се за извршење уговорне обавезе обраћају принципалу посла који врши намирење јер је он гарант који се ставља у изглед приликом закључење правног посла. Потчињена лица дјелују као менаџери угледног римског патерфамилијаса који не може сам успјешно да води рачуна о свим пословима које је потребно предузети често истовремено на различитим мјестима и стога је егзистенција таквих лица прихватљива.

КО СУ РИМСКИ МЕНАѢРИ?

Римски менаџери се најчешће регрутују из породичног круга, из реда особа која су подвргнута очинској власти. *Patria potestas* је правни механизам који регулише интерне односе између оца породице као господара посла и почињеног лица, без обзира да ли је у питању син породице или кћерка. Такође, *patria potestas* као породично право које нема само личноправне рефлексије између чланова породице већ и имовинскоправне даје легитимацију синовима и кћеркама да према трећим лицима наступају као носиоци воље господара посла. Међутим, римска привреда доживљава своју експанзију и односи засновани само на ријечи нису одрживи. Трећим лицима је потребан јачи аргумент због којег се обраћају одмах господару посла. Неопходна је да буде јасно манифестована свијест и воља господара посла о постојању правног посла и висини предузете обавезе. Дјелатност римских менаџера се заснива на основу овлашћења- препозиције (*praepositio*) и јусума (*iussum*) који садрже вољу и свијест о предузетим пословима. Препозиција се

једнако користи у пословима копнене и поморске трговине. У случају поморске трговине, препозиција је овлашћење које *exercitor*³ (било да је у питању власник брода или само закупац⁴) или даје капетану брода (*magister navis*⁵) или другом лицу изједначеног положаја (*promagister navis*⁶) на поступање према трећим лицима. Препозиција је правни основ за закључење уговора између капетана брода и трећих лица (D.14.1.1.12. *Igitur praepositio certam legem dat contrahentibus*). На основу тумачења овог Улпијановог коментара на едикт, видимо да препозиција може имати двоструко значење. Може се тумачити као закон за странке (*lex praepositionis*) који представља виши, општи акт од чијег слова странке не смију да одступају. Закључивање правног посла између капетана брода и трећих лица мора бити на основу и у границама препозиције, иначе ће постојати обична натурална облигација која неће моћи бити реализована процесним средствима које је понудио претор у поменутиим ситуацијама. Такође, може се тумачити као вид легитимације (*legitimitio*) капетану брода и трећим лицима за заштиту својих уговорних права и поступања у поступку. Процесна димензија препозиције је јако битна јер је потребно привести одговорности ексерцитора који не учествује у фактичком односу. Уколико постоји препозиција по којој капетан брода поступа, трећем лицу је јасно да улази у тространи однос. Фактички, треће лице послује само са капетаном брода, али господарова воља је присутна у односу кроз препозицију. Тако да треће лице приступајући правном послу са капетаном брода има активну легитимацију према господару посла, којег може да тужи за извршење обавезе капетана брода. Препозиција не овлашћује господара посла тужбом и он не може према трећим лицима процесно наступати.

Одговорност господара посла на основу инститорне тужбе дијели неке сличности са претходно обрађеном тужбом⁷, али садржи и специфичности које су увиђали и римски правници. Иако је ријеч о

3 У римском „поморском праву“, наилазимо на више различитих појмова као што су *nauta*, *naucerus*, *navicularius*, *exercitor navis*. *Exercitor navis* је термин који је специфичан и као што ће се видјети не поклапа се са термином *dominus navis*, Földi A., *Die Entwicklung der sich auf die Schiffer beziehenden Terminologie im römischen Recht*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis- Revue d'histoire de droit*, 63, Haarlem, Groningen 1995, 1.

4 D.14.1.1.15.-16. *Exercitorom* сматрамо онога коме припадају сви приходи и добити, било да је сам власник брода, било да је изнајмно брод за одређени износ, на одређено или неодређено вријеме. Неважно је да ли је ексерцитор мушкарац или жена, отац породице или син под очинском влашћу или роб али ако је малољетник ексерцитор онда захтјевамо туторову сагласност.

5 D.14.1.1.4. Неважан је правни положај капетана брода, да ли је слободан или роб. (Ако је роб) није важно да ли припада бродару или другом лицу, нити колико година има, јер је за то одговоран само бродар.

6 D.14.1.1.5. *Ulpianus, libro 28 ad edictum*

Magistrum autem accipimus non solum, quem exercitor praeposuit, sed et eum, quem magister...

7 Гај их у Институцијама заједно представља, *Gaius, Institutiones*, 4.71. *Eadem ratione comparavit duas alias actiones, exercitoriam et institoriam.*

истом концепту тужбе, гдје налогодавац на основу препозиције одговара трећим лицима из правних послова које предузме пословођа (*institor*), разлике су евидентне у области дјеловања. Инститорна тужба је ипак специфична по области дјелатности, те тако институтор може обављати широк спектар дјелатности, од пољопривреде (*agris colendis praepositi*)⁸, надзирања грађевина (*insularii et aedificio praepositi*)⁹, трговине намирницама (*frumento coemendo praepositi*)¹⁰, гонича мазги (*muliones*)¹¹, ткача сукна¹², надзорника рада водовода (*circitores*)¹³, сахрањивање мртваца (*libitinarii, pollinctores*)¹⁴, пекарства (*pistores*)¹⁵, вуновлачарства (*fullones, sarcinators*)¹⁶, банкарства (*pecuniis faenerandis praepositi*)¹⁷, продаја робова¹⁸ до закључивања уговора као што су куповина и зајам¹⁹.

Постоји јасан сукоб у схватању обима и значаја институторове дјелатности на основу препозиције између ранокласичара и каснокласичара. Лабен²⁰ и Сервије²¹ сматрају да институтор обавезује господара посла ако постоји препозиција у неком послу који му је повјерен, а Паул²² сматра да господар посла не може да одговара ако је дао налог неком лицу да за њега прими приходе од неког посла а није му наложио у обавезу да тај приход сам створи. Разилажење у мишљењима о обиму и функцији препозиције доводе до тога да се разликују активности које институтор обавља као основну повјерену активност и активности које су допуна. Господар посла одговара само за оне послове који је институтор предузео у границама препозиције²³ на основу директне тужбе из уговорног односа²⁴, а у ситуацијама када је институтор предузео правне послове који су у вези са основном дјелатношћу која му је повјерена, онда господар посла одговара

8 D. 14.3.5.2.

9 D. 14.3.5.1.

10 D. 14.3.5.1.

11 D. 14.3.5.5.

12 D. 14.3.5.4.

13 D. 14.3.5.4.

14 D. 14.3.5.8.

15 D. 14.3.5.9.

16 D. 14.3.5.10.

17 D. 14.3.5.2.

18 D. 14.3.17.

19 D. 14.3.5.2.

20 D. 14.3.5.2. *Labeo quoque scripsit, si quis pecuniis faenerandis, agris colendis, mercaturis redempturisque faciendis praeposuerit, in solidum eum teneri.*

21 D. 14.3.5.1. *Nam et servius libro primo ad brutum ait, si quid cum insulario gestum sit vel eo, quem quis aedificio praeposuit vel frumento coemendo, in solidum eum teneri.*

22 D. 14.3.16. *Si cum vilico alicuius contractum sit, non datur in dominum actio, quia vilicus propter fructus percipiendos, non propter quaestum praepositur. Si tamen vilicum distrahendis quoque mercibus praepositum habuero, non erit iniquum exemplo institoriae actionem in me competere.*

23 D. 14.3.5.11.

24 D. 14.3.5.12.

на основу инститорне тужбе²⁵. Инститорна тужба се разликује од ексерциторне тужбе по томе што није могућа замјена инститора без сагласности господара посла, док је капетан брода био слободан у избору свог замјеника²⁶. Различитост у рјешавању супститута менаџера говори о посебном правном режиму који су римски правници примјењивали на поморску трговину. Препозиција код ексерциторне тужбе није креирана само за једну личност капетана већ је у питању преносива препозиција, док код инститорне тужбе препозиција се не преноси на другу личност, већ се мора саставити изнова за новог инститора.²⁷

Инститор је особа која закључује правне послове за господара посла, води његову трговину и обавља друге послове везане за трговину (D.14.3.3. Ulpianus libro 28 ad edictum, *Institor appellatus est ex eo, quod negotio gerendo instet: nec multum facit, tabernae sit praepositus an cuilibet alii negotiationi*). *Cuilibet alii negotiationi* указује да је инститору дато генерално овлашћење на поступање, те тако као садржај обавезе коју инститор извршава могу се појавити и неки личноправни послови. Сам опис дјелатности инститора указује да је његова примарна обавеза вођење пословне дјелатности за господара али и остале обавезе које могу произаћи из такве активности. Господар посла може бити и деликтно одговоран ако инститор почини деликт током обављање пословне дјелатности. Бирге каже да је именовање инститора доводило у привредну близину господара посла.²⁸ Са обзиром на развој римске привреде, који је ишао од затворене, кућне производње до отворене, тржишне привреде, на листи инститора се налазе не само лица из уског породичног круга већ и ослобођеници, слободна лица, туђи робови. Постоји јако пуно језичких варијација у страниој литератури којим се преводи овај латински термин (*Handlungsbevollmächtiger, Betriebsleiter, Geschäftleiter, Geschäftsführer, bussines managers, bussines agents*). На нашем језику постоје термини као што је пословођа односно намјештеник²⁹ али суштински ниједан термин не покрива специфичност и ширину коју термин инститор има. Бенке дефинише инститора као носиоца привредне активности у једном трајном привредном подухвату и заступника господара посла који предузима правне послове за господара посла, па чак закључује и стипулацију³⁰. Бирге даје занимљиву опаску о социјалној припадности

25 D. 14.3.5.15.-16.

26 D. 14.3.5.18.

27 Wacke, A. (1994). *Die adjektivischen klage in Überblick*, Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung, 111, 309.

28 Bürge, A. (2006). *Rechtsgeschäfte im römischen Alltag, Einblicke in die Antike. Orte-Praktiken-Strukturen*, herausgegeben von Christian Ronning, München, 213.

29 Шарац, М. (2008). *Заступање у правним пословима у римском праву*, Сплит

30 Benke, N. (1988). *Zu Papinians actio ad exemplum institoriae actionis*, Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung, 105, 596.

инститора, закључујући да је то није занимање за које се одлучују угледни римски грађани (...*die institores gehören einer zwischen Sklaven und Freigelassenen angesiedelten Bevölkerungsschicht an...und gehören sicher nicht zu den homines honesti*³¹).

Препозиција је овлашћење које се даје трећим лицима да ступају у правне односе са инститором, односно препозицијом се предочавају границе у оквиру којих инститор може ваљано закључивати уговоре.³² Препозиција настаје на основу односа зависности (*potestas, manus*) ако је у питању син, роб или супруга у манус браку или уговором (*locatio-conductio* или *mandatum*) ако је у питању слободна, независна особа³³. Препозиција, у правилу³⁴, мора бити публикована, на приступачном мјесту и одговарајућим језиком написана, тако да се нико не може оправдати непознавањем садржаја препозиције³⁵. Садржај препозиције се установљава са тенденцијом трајања³⁶, те ако се јављају каснија ограничења овлашћења или посебни услови под којим се закључују уговори са неким лицима, морају бити публиковани³⁷. Може бити општер карактера, односно генерално овлашћење на поступање³⁸ а може бити ограничено само на једну дјелатност (давање зајма, продају робе). На основу препозиције инститор се овлашћује да обавезује господара посла у своје лично име а може заступати и у име господара посла. Ако инститор закључује стипулацију, онда је он закључује као господар посла, пошто стипулација обавезује само странке које је предузму³⁹. Овлашћења која се дају препозицијом инститору не престају његовом смрћу, већ се преносе на насљедника, јер је у питању дугорочна активност која не зависи од личности инститора⁴⁰.

Господар нема право да тужи треће лице за извршење преузетих обавезе јер претор није омогућио тај механизам⁴¹. Уколико се у положају

31 Bürge, A.. op. cit. 215.

32 Albanese, B. (1979). *Le persone nel diritto privato romano*, Palermo, 150.

33 Aubert, J. J. (1994). *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economic Study of Institores* 200 B.C.-A.D. 250, Leiden, 1994, 9-10.

34 Могуће је да је препозиција дата прећутно, на основу конклуцентних радњи

35 D. 14.3.11.3.

36 D. 14.3.11.4.

37 D. 14.3.11.5.

38 D. 14.3.5.13.

39 D. 14.3.19.

40 Wacke, A. (1997). 598.

41 D.14.3.1. Ulpianus, libro 28 ad edictum,

Aequum praetori visum est, sicut commoda sentimus ex actu institorum, ita etiam obligari nos ex contractibus ipsorum et conveniri. Sed non idem facit circa eum qui institorem praeposuit, ut experiri possit: sed si quidem servum proprium institorem habuit, potest esse securus acquisitis sibi actionibus: si autem vel alienum servum vel etiam hominem liberum, actione deficietur: ipsum tamen institorem vel dominum eius convenire poterit vel mandati vel negotiorum gestorum. Marcellus autem ait debere dari actionem ei qui institorem praeposuit in eos, qui cum eo contraxerint.

инститора нађе сопствени роб, господар стиче право на тужбе преко њега (*potest esse securus adquisitis sibi actionibus*) и тиме директно долази у везу са трећим лицем. Тумачећи ову одредбу *argumentum a contrario*, намеће се питање да ли господар посла стиче права на тужбу у ситуацијама када је роб поступао *insciente domino*, односно преко овлашћења која су му дата у препозицији.

Међутим, када је у питању туђи роб или слободно лице независно од власти господара, онда не постоји директан начин на који господар може доћи у однос са трећим лицима, већ он једино може тужити инститора из мандатног односа или пословодства без налога и тиме утицати на инститора да се он савјесно побрине за његове интересе. Издвојено Марцелово мишљење на крају упућује на став да се сигурно сматрало неопходним да се положај господара мора осигурати, мада се у пракси није усталио неки ефикасан механизам. Тај додаје да ако се дјелује у господарево име, он се мора осигурати према трећима (*eo nomine, quo institor contraxit, si modo aliter rem suam servare non potest*).⁴² Руководeћи принцип јесте принцип утилитета (*sicut commoda sentimus ex actu institorum*), односно користи која се остварује из послова закључених преко инститора, тако да је основна закономјерност којом се претор руководио у нормирању односа била правичност (*aequum praetori visum est*). Управо у овој издвојеној ситуацији јасни су елементи директног заступања по којима се види да и господар посла мора имати право да дјелује према трећим лицима.

Препозицијом се инститор овлашћује да закључује послове *sine loco*, односно правни послови ће бити пуноважно закључени без обзира у којем су мјесту странке ступиле у уговорни однос (*vestem circumferendam et distrahendam*)⁴³. Рабел тврди да инститор има ограничену али отворену пуномоћ која директно обавезује инститора а принципала (власника радње) обавезује на основу конклюдентно изражене воље.⁴⁴ Он упозорава да се права слика о овом виду заступања може стећи тек када се остави са стране модерни појам уговорног заступања.⁴⁵

ПОЛОЖАЈ ОЦА ПОРОДИЦЕ КАО ГОСПОДАРА ПОСЛА

Положај господара посла као треће стране у односу није акцесоран, он није вјеровник који лично јемчи извршење обавезе. Његов положај

42 D.14.3.2. Gaius, libro 9 ad edictum provinciale

43 D. 14.3.5.4., D. 14.3.4. Paulus, libro 30 ad edictum, *Nec mutat causam actionis locus vendendi emendive, cum utroque modo verum sit institorem emisse aut vendisse.*

44 Rabel, E.. (1913). *Ein Ruhmesblatt Papinians, Die sogenannte actio quasi institoria, Festschrift Zitelmann, München/Leipzig*, 9.

45 Ibid.

је пуно јачи јер је он странка у поступку. Када се у положају господара посла нађе отац породице а на мјесту капетана брода или инститорна потчињено лице, веза између господара посла и трећих лица је тим прије непосреднија. Господар посла за правне послове капетана брода одговара солидарно са капетаном (D. 14.1.1.17. *Est autem nobis electio, utrum exercitorem an magistrum convenire velimus*). Солидарност обавезе подразумјева да господар посла може бити први избор повјериоца приликом наплате свог потраживања. То значи да обавезе које преузима капетан директно производе дејство у правној сфери господара посла. Капетан закључује правне послове лично, у своје име али у интересу господара посла и на тај начин директно повећава или смањује имовинску масу господара посла. Он се и лично обавезује али доступност ексерциторне тужбе указује да је господар посла улазио унутар уговорног односа и највјероватније био уговорна страна на коју је падао терет извршења обавеза. Јасно да поредећи са модерним појмом непосредног заступања, уочавају се знатне мањкавости римског концепта заступања, а то су непостојање правног механизма заштите интереса господара посла према трећим лицима и лична одговорност капетана брода према трећим лицима.⁴⁶ Господар посла није у могућности да утужи треће лице у случају када га је заступала слободна особа и тада може да реализује своје потраживање само на основу правног посла којим су дошли у везу⁴⁷. Ако је капетан постављен на основу мандата, онда путем *actio mandati*, а ако је у питању обављање капетанске дужност уз накнаду онда путем *actio locati*. Правници нису заузели исти став кад је у питању инститорна тужба јер се у том случају предлаже рјешавање независног положаја господара.

Слободан избор странке се ограничава на избор лица са којим ступа у уговорни однос, на што упућује и синтагма „*convenire velimus*“ изражена у инфинитиву на основу које се не сазнаје даље о развоју ситуације ако се странка одлучи за уговарање са капетаном брода. Питање „додатне одговорности“ оца породице односно господара не значи да треће лице уколико уговара са капетаном брода који је слободна особа *sui iuris* и реализује своја потраживања према њему цивилноправним путем, да у

46 Постоје и различита мишљења о личној одговорности капетана брода када се на тој позицији налази роб. Микели сматра да је роб лично неодговоран за правне послове које предузима и да их предузима у име и за рачун господара а аргумент за такав став проналази у процесној природи тужби са промјењеним субјектима, Miceli M., *Sulla struttura formulare della „actiones adiecticiae qualitatis“*, Torino, 2001, 219.

47 D. 14.1.1.18 Ulpianus, libro 28 ad edictum,

Sed ex contrario exercenti navem adversus eos, qui cum magistro contraxerunt, actio non pollicetur, quia non eodem auxilio indigebat, sed aut ex locato cum magistro, si mercede operam ei exhibet, aut si gratuitam, mandati agere potest. Solent plane praefecti propter ministerium annonae, item in provinciis praesides provinciarum extra ordinem eos iuvare ex contractu magistrorum.

том односу није учествовао господар посла. Господарова одговорност је гаранција извршења обавезе из овако закључених правних послова. Узимајући у обзир да је у питању прекоморска трговина, врло ријетко су трећа лица била у ситуацији да бирају са ким ће ступити у односе, са господаром или са капетаном, јер по логици ствари никад се нису ни налазили на истом мјесту. Јусум је овлашћење на поступање, којим се трећим лицима ставља до знања да роб или син породице послују у интересу оца и да њега обавезују тим пословима. Јусум је опозива изјава воље (*an revocare hoc iussum antequam credatur possit*)⁴⁸ јер је могуће повући понуду за закључење уговора прије него што је уговор закључен и почео да производи посљедице. Како препозиција упућује на континуирану привредну активност, која мора бити извјесна, публикована, услови под којима је могуће опозвати такав вид активности су мало ригорознији, јер морају бити објављени на исти начин као и препозиција. Такође, препозиција овлашћује капетана брода или пословођу радње да закључују неодређени број уговора са трећим лицима, док је јусум прецизно овлашћење које се даје у конкретном случају, за појединачни посао са одређеном особом.⁴⁹ Тако се јасно разликује роб који закључује правни посао на основу препозиције и роб који закључује правни посао на основу јусума јер је у првом случају у питању стална, континуирана активност роба а док у другом случају роб је повремено ангажован за обављање различитих врста послова. Јусум се могао упутити на било који начин, тестаментом, писмом, усмено, преко гласника, било у виду генералног овлашћења или специјалног.⁵⁰ Јусум обавезује у границама којим је предочен трећим лицима и самом лицу *alieni iuris*. Све оно што предузме *alieni iuris* мимо овлашћења којима располаже, сматраће се да је прекорачио јусум и неће обавезивати господара посла, осим у ситуацијама када он накнадно да овлашћење.⁵¹ Стога, *alieni iuris* мора да поступа у складу са вољом господара посла, која може бити и накнадно изражена.

Пословна способност сина породице је једнака способности *homo sui iuris*, те он тако може и цивилноправно да се обавезује али о томе мора знати патерфамилијас.⁵² Међутим, пословна способност роба је доста ограничена јер он не може цивилноправно да се обавезује и његово пасивно обавезивање треће лице неће моћи цивилноправно да утужи, већ постоји само натурална облигација.

48 D.15.4.1. Ulpianus, libro 29 ad edictum

49 Cerami P., Petrucci A., op.cit., 46.

50 D. 15.4.1.1. Ulpianus, 29 libro ad edictum

51 D. 15.4.3. Ulpianus, libro secundo responsarum

52 Von Keller, F. L. (1827). *Litis contestation und Urtheil nach Classischem Römischen Recht*. Zürich: Gessner, 420.

Ратихабиција или накнадно оснажење правног посла предузетог у интересу заступаног је изједначен са дејством јусума. Ратихабицијом се одговорност са заступника преноси на заступаног као код јусума, само што ратихабиција дјелује *post festum* а јусум дјелује *ante festum*.⁵³

ЗАКЉУЧАК

Римско право признаје одговорност оца породице за правне послове које предузме њему потчињено лице кроз призму породичних имовинскоправних односа. Отац породице је финансијски суверен и одговара како за правне послове које предузму чланови његове породице, тако и за деликте које изврше. Претор је створио механизам солидарне одговорности оца породице за правне послове које предузму чланови његове породице, укључујући робове и ослобођенике, кроз систем адјектицијских тужби. Ексерциторна, инститорна и тужба на основу јусума дају могућност трећем лицу да директно тужи патерфамилијаса из правних послова предузетих посредством потчињених лица. Деперсонализација правних послова напредује и све чешће се у положају капетана брода или пословоће радње јављају и лица ван власти породичног старјешине. Именоване адјектицијске тужбе су имале највећу улогу у рушењу анахроних правила римског права о забрани заступања интереса других лица.

Abstract

Family business enterprise was developed on basis of direct agency through actiones adiecticiae qualitatis provided by praetor. Actiones adiecticiae qualitatis, especially actio exercitoria, actio institoria, actio quod iussu offer a practical solution to modern corporate business. Question of extent of principal's liability, its boundries and exclusion was solved by agency rules of Roman Law and family property law.

Key words: *Filii familias. Pater familias. Заступање. Actiones adiecticiae qualitatis. Praepositio. Iussum.*

ЛИТЕРАТУРА:

1. Aubert, J. J.. (1994)., *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economic Study of Institores 200 B.C.-A.D. 250*, Leiden.
2. Albanese, B.. (1979). *Le persone nel diritto privato romano*. Palermo
3. Bürge, A.. (2006). *Rechtsgeschäfte im römischen Alltag, Einblicke in die Antike. Orte-Praktiken-Strukturen*, herausgegeben von Christian Ronning, München

⁵³ D.15.4.1.6. Ulpianus, libro 29 ad edictum

4. Benke, N. (1988). *Zu Papinians actio ad exemplum institoriae actionis*, *Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte*, Romanistische Abteilung, 105.
5. Buckland, W. W.. (1908). *The Roman Law of Slavery*, Cambridge.
6. Chiusi, T. J.. (2007). *Zum Zusammenspiel von Haftung und Organisation im römischen Handelsverkehr: Scientia, voluntas und peculium in D.14.1.1.19-20*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 124, Goettingen.
7. Földi, A.. (1995). *Die Entwicklung der sich auf die Schiffer beziehenden Terminologie im römischen Recht*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis- Revue d'histoire de droit*, 63, Haarlem, Groningen
8. Miceli, M.. (2001). *Sulla struttura formulare della „actiones adiecticiae qualitatis“*, Torino
9. Rabel, E.. (1913). *Ein Ruhmesblatt Papinians, Die sogenannte actio quasi institoria*. Festschrift Zitelmann, München/Leipzig.
10. Solazzi, S.. (1963). *Letà dell "actio exercitoria"*, Napoli: Scritti di Diritto Romano, IV,
11. Von Keller, Friedrich, L.. (1827). *Litis contestation und Urtheil nach Classischem Römischem Recht*, Zürich: Gessner,
12. Шарац, М.. (2008). *Заступање у правним пословима у римском праву*, Сплит.